

Papa Kuhikuhi

Nā 'Ono o Ke Kai	1
Ma Kēlā me Kēia Pepa Ku'u	3
E Hele i Ka Holoholo!	23
Nā 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u	32
Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u	35
He Mau Pā'ani Hou Aku	44
He Mahalo	49
No Ka Mea Kākau	50

NĀ 'ONO O KE KAI

Kapa 'ia kēia pu'u pepa nei 'o *Nā 'Ono o Ke Kai*. Ma nēia pu'u pepa, he 13 i'a Hawai'i, he mau i'a 'ono ho'i i ka 'ai 'ia e ka Hawai'i i ka wā kahiko a pēia pū i kēia manawa nō. No ka Hawai'i, 'o ka 'ono o ka i'a ka mea i nānā nui 'ia, 'a'ole 'o ka nani. No laila i koho 'ole 'ia ai nā i'a o ke kai hohonu no kēia pu'u pepa a me nā i'a 'ono wale ke 'ike aku. Ua maliu mākou i ke mele a Bina Mossman 'o "He 'Ono" a koho 'ia nā i'a e noho ana ma kahi o ka 'āpapa no ko lākou 'ono a waiwai i ka po'e Hawai'i. He 'ono 'i'o nō!

'O ka pahuhopu nui o *Nā 'Ono o Ke Kai*, 'o ia ho'i ka ho'olauna 'ana i ke kuana'ike Hawai'i no nā i'a a me ka lawai'a 'ana. A ma o kēia pu'u pepa e ho'oma'ama'a pū ai nā haumāna 'olelo Hawai'i i nā hua 'olelo a me nā pilina 'olelo i kūpono i ia mau pō'aiapili.

E pā'ani pepa kākou!

'E ka **Uhu**

Pala ka hala, momona ka uhu.
He i'a 'ono i ka 'oma 'ia.

K ka **Ulua**

Ka ulua kāpapa o ke kai loa.
He i'a 'ono i ka palai 'ia.

W ke **Kūmū**

He kūmū ka i'a mu'emu'e ke aloha.
He i'a 'ono i ka hāku'i 'ia.

P ka **Pa'akai**

I komo ka 'ai i ka pa'akai.

Ma Kēlā me Kēia Pepa Ku'u

I mea kēia pu'u pepa e le'ale'a ai ke a'o 'ana. I kēlā me kēia pepa ku'u, hō'ike 'ia:

- ♣ Ka inoa o ka i'a
- ♣ Ke ka'i kūpono ("ke" a i 'ole "ka")
- ♣ Ke ki'i o ka i'a
- ♣ He 'ōlelo no'eau e pili ana i ke kino o ka i'a, i kona 'ano, a i 'ole i kona pilina i ka lōina a nohona Hawai'i paha
- ♣ He mana'o no kekahi 'ano o ka ho'omākaukau 'ana i ka i'a i 'ono kona 'ai 'ia 'ana—hiki ke ho'omākaukau 'ia nā i'a ma nā 'ano like 'ole, akā, ua koho mākou i kā mākou punahele o ka 'ai 'ana!
- ♣ He ki'i no ka pa'a (♠, ♥, ♣, ♦), me nā helu a hua palapala paha (e la'a me 'E no ka 'eki, K no ke kini, W no ka wahine) i hiki ke pā'ani i kēia pu'u pepa i nā 'ano pā'ani like 'ole

3

Nā I'a o Kēia Pu'u Pepa

Wahi a kahiko, kapa 'ia ka ipo kāne he **ulua**, a kapa 'ia ka ipo wahine he **kūmū**. 'O ia mau i'a nā ali'i o nā i'a ma kēia pu'u pepa: 'o ka ulua ke kini (ka mō'i kāne) a 'o ke kūmū ka wahine (ka mō'i wahine).

ka ulua

ke kūmū

A 'o nā i'a 'ē iho, ho'onohonoho 'ia lākou mai ka nui a ka li'ili'i o ke kino, 'o ia ho'i, 'o ka **nenuē** ke keaka, 'o ka **'anae** ka helu 'umi, 'o ke **kala** ka helu 'eiwa, a pēlā wale iho a hiki wale iho i ka **'ū'ū**, 'o ia ho'i ka helu 'elua.

A 'o ka 'eki ka mea kupaianaha loa, no ka mea, hiki ke lilo ka 'eki 'o ia ka mea ki'eki'e loa o ka 'ai a i 'ole 'o ia ka mea ha'aha'a loa. No laila, ma ka pā'ani Hawai'i, ua koho 'ia ka **uhu** i 'eki no kona 'ano kupaianaha, 'o ia ho'i ka lilo 'ana mai o kahi uhu wahine i uhu kāne, ke nele i ke kāne 'ole.

ka uhu kāne

ka uhu wahine

ka pa'akai

No ka pepa ki'i, 'o ka **pa'akai** ka mea i koho 'ia. Wahi a kūpuna, he i'a ka pa'akai, no ka mea, 'o ka i'a ka 'ina'i, ka mea ho'i e hō'ono'ono i ka 'ai, e la'a ka poi a me ke kalo. I ka pā'ani pepa 'ana, e lilo ka pepa ki'i i pani no nā pepa 'ē a'e a pau ke nalowale, no laila, hiki ke lilo ka pa'akai i pani no nā i'a 'ē a'e o nēia pu'u pepa.

4

5

Nā 'Ōlelo no Nā I'a

Helu 'ia ma lalo nei nā 'ōlelo 'elua ma kēlā me kēia pepa ku'u.

'O ka mua, he 'ōlelo no'eau e pili ana i ke 'ano o ka i'a a me kona pilina i ka lōina a nohona Hawai'i paha. Ua loa'a mai ka hapa nui o kēia mau 'ōlelo no'eau ma ka puke waiwai loa a Mary Kawena Pukui (1983) i kapa 'ia 'o *'Ōlelo No'eau: Hawaiian Proverbs and Poetical Sayings*.

'O ka lua o ka 'ōlelo ma nā pepa ku'u, he mana'o no kekahi 'ano o ka ho'omākaukau 'ana i ka i'a i 'ono kona 'ai 'ia 'ana me ka moni o ka hā'ae.

Hiki ke ho'omākaukau 'ia nā i'a ma nā 'ano like 'ole, akā, ua koho mākou i kā mākou punahele o ka 'ai 'ana.

6

ka Ulua

Ka ulua kāpapa o ke kai loa.

He 'ōlelo kēia no kekahi pū'ali koa, no ka mea, he koa ikaika ka ulua. (Pukui 1983, 175)

He i'a 'ono i ka palai 'ia.

ke Kūmū

He kūmū ka i'a, mu'emu'e ke aloha.

He 'ōlelo kēia no ka hana aloha. Ke ho'opuka 'ia, e pā ka na'au o kekahi i ke aloha e like me ka pā o ke alelo i ka mu'emu'e. (Pukui 1983, 79)

He i'a 'ono i ka hāku'i 'ia.

7

ka Nenuē

Ka nenuē noho i ka hāpapa.

Noho ka nenuē i ka hāpapa.

(Nūpepa Kū'oko'a, 1 Februari 1923)

He i'a 'ono i ka 'ai maka 'ia.

ka 'Anaē

Ka i'a hali a ka makani.

'O ka 'anaeholo, he i'a i holo mai Honouliuli a i Kaipāpa'u ma Ko'olau, O'ahu, a ho'i aku. Ke pā mai ka makani nui a ikaika, nene'e ka 'anaeholo a kokoke i ka 'ae kai. (Pukui 1983, 145)

He i'a 'ono i ke kupa* 'ia.

*kupa wai (ma ka 'ōlelo Ni'ihau)

8

ke Kala

Mālama i ke kala, ka i'a hi'u 'oi.

E akahele i ka hi'u 'oi'oi o ke kala o kū auane'i. He 'ōlelo a'o nō ho'i kēia e akahele i ke kanaka mākaukau ma ka pale 'ana iā ia iho. (Pukui 1983, 230)

He i'a 'ono i ke kō'ala* 'ia.

*pūlehu (ma ka 'ōlelo Ni'ihau)

ka Moi

Ehuehu kai, noho ka moi.

Noho ka moi i ke kai ehuehu. (Pukui 1983, 37)

He i'a 'ono i ka lāwalu 'ia.

11

ka Weke

He weke, he i'a pahulu.

Wahi a kahiko, ke 'ai 'ia ke po'o o ka weke, e loa'a ana ka moehewa, ka moe pahulu. 'O Pahulu ke ali'i o nā akua ('o ia ho'i nā lapu) ma Lāna'i. Ma hope o ko Kaululā'au (ke keiki a Kāka'alaneo, ke ali'i o Maui) kīpaku 'ana i nā akua mai Lāna'i aku, pakele 'o Pahulu no kai a komo kona 'uhane i ka weke.

(Pukui 1983, 105)

He i'a 'ono i ka palai 'ia.

ke Akule

Wehe ke akule i ka hohonu.

He 'ōlelo kēia no ke kanaka hō'alo a ha'alele mau i ka pilikia. (Pukui 1983, 320)

He i'a 'ono i ka 'ai malo'o 'ia.

12

ka **Manini**

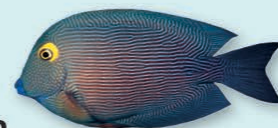

Ka i'a a ke kualau i lawe mai ai.

He 'ōlelo kēia no nā 'ōhua a ka manini e kipa iā Hawai'i i ke kau wela i ke kakahiaka nui ma hope o ke kualau. (Pukui 1983, 144)

He i'a 'ono i ka 'ai maka 'ia.

ke **Kole**

Kole maka onaona.

He 'ōlelo kēia no ke kanaka nani i like me ka maka nani o ia i'a. (Pukui / Elbert, *Hawaiian Dictionary* 1986, 162)

He i'a 'ono i ke kō'ala* 'ia.

*pūlehu (ma ka 'ōlelo Nī'ihau)

15

ka **'Ōpelu**

'Ōpelu ha'alili i ke kai.

He 'ōlelo kēia no ke kanaka 'eleu a mikimiki. (Pukui 1983, 277)

He i'a 'ono i ka lomilomi 'ia.

ka **'Ū'ū**

Ua loa'a akula ka i'a 'o ka 'ū'ū.

He 'ōlelo kēia no ke kanaka lu'ulu'u kaumaha, no ka mea, 'o kekahi mana'o o "ū," he kani pili i ke kaumaha a me ka mānewanewa. (Pukui 1983, 309)

He i'a 'ono i ka hāku'i 'ia.

16

ka Uhu

Pala ka hala, momona ka uhu.

'Ono ka uhu i ka wana, a momona ka wana ke pala ka hala. Ke 'ai ka uhu i ka wana momona, hele a momona nō ho'i ka uhu. (Pukui 1983, 284)

He i'a 'ono i ka 'oma 'ia.

ka Pa'akai

I komo ka 'ai i ka pa'akai.

'Ōi aku ka 'ono o ka poi ke 'ai pū 'ia me ka i'a, 'o ia ho'i ka 'i'o a i 'ole ka pa'akai. (Pukui 1983, 132)

He wahī pa'akai.

He mea maika'i; he makana paha i ho'oulu 'ia a i 'ole i hana 'ia e ka mea e makana ana. (Pukui 1983, 104)

Nā Hua, Helu, a Inoa o Nā Pepa Ku'u

Nā Hua a Helu	Nā Inoa	Nā Kumu Alaka'i
K ♠	kini	ke kini peki
W ♥	wahine	ka wahine haka
Ke ♣	keaka	ke keaka kalapu
10 ♦	'umi	ka 'umi kaimana
9 ♠	'eiwa	ka 'eiwa peki
8 ♥	'ewalu	ka 'ewalu haka
7 ♣	'ehiku	ka 'ehiku kalapu
6 ♦	'eono	ka 'eono kaimana
5 ♠	'elima	ka 'elima peki
4 ♥	'ehā	ka 'ehā haka
3 ♣	'ekolu	ka 'ekolu kalapu
2 ♦	'elua	ka 'elua kaimana
'E ♠	'eki	ka 'eki peki
P	pepa ki'i	'O ka pepa ki'i ka pa'akai.

Nā Pa'a

- ♠ peki
- ♥ haka
- ♣ kalapu
- ♦ kaimana

E Hele i Ka Holoholo!

Wahi a kahiko, 'a'ole e 'ōlelo 'ia, "E hele ana i ka lawai'a" o lohe mai ka i'a a 'ala'ala ka mea loa'a. 'O "E hele ana i ka holoholo!" kekahi 'ōlelo kūpono e 'ōlelo aku ai, no ka mea, 'a'ole nō e maopopo pono ka mana'o o ka lawai'a i nā i'a.

'Oiai, he pu'u pepa kēia no nā 'ono o ke kai, 'o ia ho'i nā i'a i lawai'a a 'ai nui 'ia e ka Hawai'i, kūpono kēia pu'u pepa no ka pā'ani e like me Go Fish. Akā, inā noi 'ia 'oe i i'a/pepa ku'u i loa'a 'ole iā 'oe, hiki ke ho'opuka aku, "E hele i ka holoholo!" i ola mau kēia 'ike kupuna, kēia kuana'ike Hawai'i.

23

Nā Kuhikuhina no E Hele i Ka Holoholo!

NĀ KĀNAKA PĀ'ANI

He 'elua a i ka 'eono kānaka pā'ani

KA PAHUHOPU

'Elua 'ano e pau ai ka pā'ani. 'O ka mua, aia a lilo nā pepa ku'u a pau o kekahi kanaka pā'ani, a laila, pau ka pā'ani a 'o ia ka mea lanakila. 'O ka lua, aia nō a pau nā pepa ku'u a pau o ka pu'u i ka unuhi 'ia e nā kānaka pā'ani, a laila, pau ka pā'ani. 'O ka mea e lanakila ana ke kanaka nāna ka nui loa o nā kāuna i'a i ka wā e pau ai ka pā'ani.

KA HO'OMĀKAUKAU 'ANA

E kāpae 'ia nā pepa ki'i, 'o ia ho'i nā pepa pa'akai 'elua (koe wale nō i ka nalowale 'ana o kekahi pepa ku'u, a laila, e lilo ka pepa pa'akai i pani no ka i'a i nalowale).

Inā e pā'ani ana he 'ekolu a i ka 'eono kānaka, e

kāka'ahi i 'elima pepa ku'u i nā kānaka pākahi a pau. Inā e pā'ani ana 'elua kānaka, e kāka'ahi i 'ehiku pepa ku'u i kēlā me kēia kanaka. No nā pepa ku'u i koe, e huli ke alo i lalo a e kūkulu 'ia i pu'u, a i 'ole, e ho'omoe mōkākī 'ia ma waenakonu o nā kānaka pā'ani. I mau wahi ia e lawe 'ia ai kahi i'a (pepa) i ka ha'i 'ia 'ana mai, "E hele i ka holoholo!"

NO KA PĀ'ANI 'ANA

E nānā i kāu ha'awina pepa ku'u. Inā loa'a he (mau) kāuna i'a iā 'oe, e waiho ma ka 'ao'ao. 'O ia kāu (mau) 'ai mua.

'O ke kanaka e noho ana ma ka 'ao'ao hema o ka mea kāka'ahi, iā ia ka lele mua. Ke hiki mai kou manawa e pā'ani ai, e noi aku 'oe i kekahi hoa i i'a i loa'a mua iā 'oe ma kāu ha'awina pepa ku'u. Inā aia i kou hoa pā'ani ka i'a āu i noi ai, 'o kona hā'awi maila nō ia i nā i'a a pau o ia 'ano like. Inā 'a'ole iā ia ka i'a āu i noi ai, e hō'ole mai 'o ia me kekahi o nā pane hō'ole ma lalo nei ('ao'ao 28–30) me ka 'ōlelo pū 'ana mai i ka 'ōlelo, "E hele i ka holoholo!"

25

A inā pēlā, nāu e unuhi aku i ho'okahi pepa ku'u mai luna mai o ka pu'u pepa. Inā nō loa'a ka i'a āu e 'imi ana, e hō'ike wale aku i ia pepa ku'u i nā hoa pā'ani me ka ho'opuka i kekahi o nā pane hō'ōia ma lalo nei (me ka 'ole o ka hua 'ōlelo 'o "'ae'"), a laila, e lilo iā 'oe ka manawa hou e noi ai i ka i'a hou a'e. Akā nō na'e, inā 'a'ole e loa'a ka i'a āu e 'imi ana, e mālama iho 'oe i ka pepa ku'u āu i unuhi ai a e lilo ka manawa e pā'ani ai i ke kanaka ma ka 'ao'ao hema ou.

I ka loa'a 'ana mai o 'ehā i'a like iā 'oe, e ho'ōho a'e 'oe, "Ua pau kāuna!" A laila, e hō'ike 'ia ke kāuna i'a i loa'a mai nei iā 'oe a ho'omoe i kāu 'ai i mua ou me ke alo o nā pepa i luna me ka 'i aku i ka 'ōlelo, "Ho'okahi a'u 'ai!" a i 'ole "'Elua a'u 'ai!" a pēlā wale aku. E nānā 'ia ka pakuhi 'o "Nā 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u" ('ao'ao 32–33) ma lalo nei no nā kumu alaka'i like 'ole.

26

Nā Nīnau a Pane no E Hele i Ka Holoholo!

Aia ma lalo iho nei he mau kumu alaka'i o nā 'ano nīnau a me nā pane i kūpono ma kēia pā'ani 'ana. 'O nā pilina 'ōlelo 'o Aia me Iā nā mea kūpono loa, akā, i ka pā'ani mau 'ana, e ho'ā'o i nā mana 'ē a'e. Pēlā e hele ai a ma'a ka waha o nā kānaka pā'ani i ka ho'opuka 'ana i ia mau hopuna 'ōlelo ma nā wahi like 'ole a i nā manawa like 'ole nō ho'i.

AIA

KA NĪNAU	Aia iā 'oe ka <u>u</u> hu? / Aia ka <u>u</u> hu iā 'oe?
KA PANE (HŌ'OIA)	'Ae. Aia nō ia'u ka <u>u</u> hu. / 'Ae. Aia nō ka <u>u</u> hu ia'u.
KA PANE (HŌ'OLE)	'A'ole. 'A'ole ia'u ka <u>u</u> hu. / 'A'ole. 'A'ole ka <u>u</u> hu ia'u.

28

IĀ

KA NĪNAU	Iā 'oe ka <u>u</u> lua?
KA PANE (HŌ'OIA)	'Ae. Ia'u nō ka <u>u</u> lua.
KA PANE (HŌ'OLE)	'A'ole. 'A'ole ia'u ka <u>u</u> lua.

HE

KA NĪNAU	He <u>kū</u> mū kāu?
KA PANE (HŌ'OIA)	'Ae. He (mau) <u>kū</u> mū nō ka'u.
KA PANE (HŌ'OLE)	'A'ole. 'A'ohe a'u <u>kū</u> mū.

29

LOA'A

KA NĪNAU Loa'a ka nenue iā 'oe?

KA PANE (HŌ'OIA) 'Ae. Loa'a nō ka nenue iā'u.

KA PANE (HŌ'OLE) 'A'ole. 'A'ole i loa'a ka nenue iā'u.

'EHIA

KA NĪNAU 'Ehia āu 'anae?

KA PANE (HŌ'OIA) Ho'okahi nō a'u 'anae.

'Elua / 'Ekolu nō a'u 'anae.

KA PANE (HŌ'OLE) 'A'ohe a'u 'anae.

Nā 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

MA MUA O KA PĀ'ANI 'ANA

Iā wai ka lele mua?

Ia'u ka lele mua.

Iā 'oe ka lele mua.

Iā ia ka lele mua.

Iā [inoa mea pā'ani] ka lele mua.

I KA PĀ'ANI 'ANA

Iā wai ka lele 'ana?

Ia'u ka lele 'ana.

Iā 'oe ka lele 'ana.

Iā ia ka lele 'ana.

Iā Kaleo ka lele 'ana.

'O ko'u manawa kēia?

'O kou manawa nō (kēia).

'A'ole kēia 'o kou manawa.

E hō mai i ka /nā [inoa i'a].

'Akahi nō a loa'a mai ka nenue iā'u.

E hele i ka holoholo!

E ho'olei i ka 'upena! 🐟

E pana i ka i'a!

E 'ō i ka i'a i ke 'ō!

Ua pau kāuna!

Ua pau kāuna ka'u po'e i a!

MA HOPE O KA PĀ'ANI 'ANA

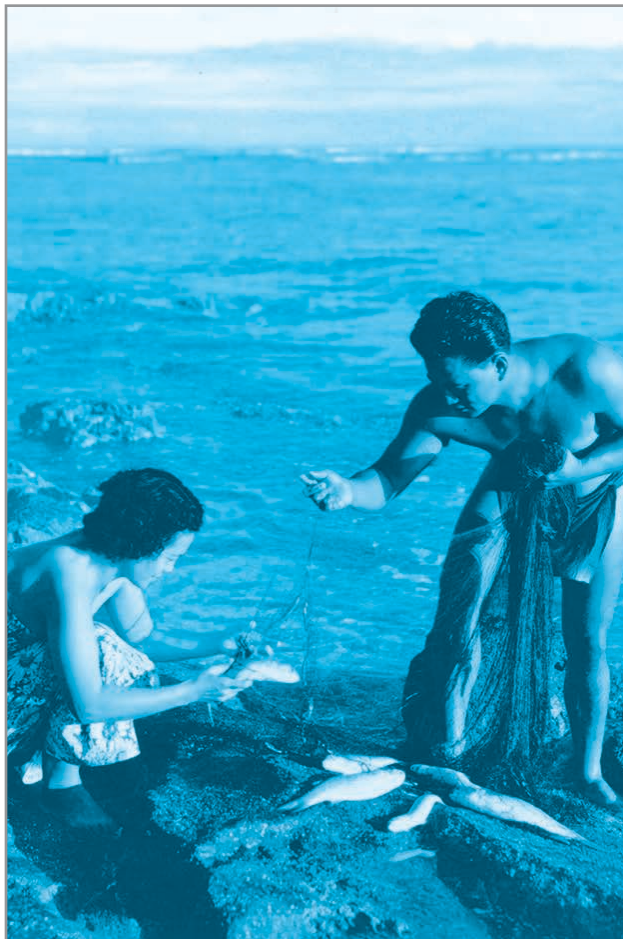
'Ehia āu 'ai / helu 'ai?

Ho'okahi a'u 'ai / helu 'ai.

'Elua a'u 'ai / helu 'ai.

'A'ohe a'u 'ai / helu 'ai.

🐟 Inā nō na'e e makemake ana 'oe e 'ala'ala ka mea loa'a i kou mau hoa pā'ani a e eo lākou iā 'oe, hiki ke ho'opuka i kēia 'ōlelo a me nā 'ōlelo 'elua ma lalo iho nei i pani. He mau 'ōlelo ma'alea kēia e kuhikuhi pono ana i ka hana lawai'a, a ke lohe 'ia e ka i'a, e pau ana lākou i ka 'auhe'e.

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

Mai ka puke wehewehe a Mary Kawena Pukui (*Hawaiian Dictionary* 1986) ka hapa nui o kēia mau hua 'ōlelo. Wae 'ia nā hua 'ōlelo ma ko lākou 'ano pilina 'ōlelo i mea e kāko'o ai i ka ho'opuka 'ana. No ka 'ōnaehana pilina 'ōlelo a Kauka Sam L. No'eau Warner nā wae 'ano i koho 'ia (Nā Mea, Nā Hana, Nā Hopena).

Mary Kawena Pukui

Kauka Sam L. No'eau
Warner

35

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

Nā Mea

Ke Ka'i	Ka Hua 'Ōlelo	Ke Kumu Alaka'i
ka	'ai	'Ehia āu 'ai?
ka	'eki	'O ka uhu ka 'eki.
ka	ha'awina	'O ka'u ha'awina kēia.
ka	haka	Aia ke kūmū haka iā 'oe?
ka	helu 'ai	He 'ehā a'u helu 'ai.
ke	kaimana	He 'ehā kaimana kāu?
ke	kalapu	'A'ole ia'u ka 'elua kalapu.
ke	kanaka pā'ani	I ke kanaka pā'ani hea ka lele mua?
ke	kāuna [helu / inoa i'a]	E hō'ike mai i ke kāuna 'ewalu / uhu.

37

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

Nā Mea

Ke Ka'i	Ka Hua 'Ōlelo	Ke Kumu Alaka'i
ke	keaka	Ua loa'a mai ke keaka haka ia'u.
ke	kini	'O ka ulua ke kini.
ka	lanakila	'O ia ka lanakila!
ka	pa'a	He pa'a ko kēlā me kēia pepa ku'u.
ka	peki	Iā 'oe ka 'eono peki?
ka	pepa hahau, pepa ku'u	I ho'okahi hou aku pepa hahau / ku'u na'u.
ka	pepa ki'i	'O ka pa'akai ka pepa ki'i.
ka	pu'u pepa	'O Nā 'Ono o Ke Kai ka inoa o kēia pu'u pepa.
ka	wahine	'O ke kūmū ka wahine.

39

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

Nā Hana

Ke Ka'i	Ka Hua 'Ōlelo	Ke Kumu Alaka'i
ka	hahau, pākī	Ua hahau / pākī au i ka pepa ku'u i lalo.
ke	kāka'ahi (ma ka 'ōlelo Ni'ihau)	E kāka'ahi mai 'oe i nā pepa.
ke	kakekake	Ke kakekake nei au i ka pu'u pepa.
ka	lanakila	'O 'oe ka mea i lanakila.
ke	'oki	E 'oki i ka pu'u pepa.
ka	pā'ani pepa	E pā'ani pepa kākou.
ka	unuhi	E unuhi mai i ho'okahi pepa ku'u.

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani Pepa Ku'u

Nā Hopena

Ke Ka'i	Ka Hua 'Ōlelo	Ke Kumu Alaka'i
ke	eo	Ua eo au iā 'oe.
ka	pau kāuna	Ua pau kāuna ka'u po'e <u>kūmū</u> / <u>wāhine</u> .

42

43

He Mau Pā'ani Hou Aku

Hiki ke ho'ohana 'ia 'o *Nā 'Ono o Ke Kai* ma nā 'ano pā'ani pepa ma'amau: 'o ke **Kāmau** 'oe, 'o ke **Konoki** 'oe, a pēlā aku. Hiki ke pā'ani iā **Wikiwiki** (Speed) ma ka wae wikiwiki loa 'ana i nā pepa ku'u ma ke 'ano o ke kino o ka i'a, ke 'ano o ka ho'omākaukau 'ana i ka i'a, ke 'ano o ka lawai'a 'ana, a pēlā aku. Hiki ke pā'ani i kekahi 'ano o **Old Maid**, akā, 'o ke kanaka pā'ani nona ka pa'akai ma ka hopena ka mea lanakila.

Kūpono nō ho'i 'o *Nā 'Ono o Ke Kai* no ka pā'ani koho. Na kekahi kanaka pā'ani e wehewehe i ka i'a (kona hi'ohi'ona, kona ho'omākaukau 'ia, kona 'ōlelo no'eau, me he **nane** lā paha), a na kekahi e ho'ā'o e koho pono i ka i'a. He mau mana'o wale nō kēia. Manomano nā 'ano pā'ani i hiki ke pā'ani 'ia me ka pu'u pepa 'o *Nā 'Ono o Ke Kai*. Aia nō ia iā 'oe a me kou ho'oulu mana'o 'ana!

44

Eia Hou no Ka Nane

No nā nane, he mau 'ano o ka ha'i 'ana. Hiki ke 'ōlelo mua i kēia 'ōlelo penei, "E ha'i mai i ku'u nane," a laila, e ha'i nō i ka nane. Eia kekahi mau koho hou aku e 'ōlelo ai ma mua a i 'ole ma hope o ka nane: "A hua a pane, a pane mai ka waha" a me "A hua a pane." E le'ale'a i ka ho'ā'o 'ana i nā kumu alaka'i ma lalo iho nei!

E Ha'i Mai i Ku'u Nane

Nā Kumu Alaka'i

E ha'i mai i ku'u nane.
Ku'u wahi i'a kupaianaha, he kāne, he wahine,
ho'okahi kino. A hua a pane.

E ha'i mai i ku'u nane.
Ku'u wahi i'a 'ono i ka lomilomi 'ia.

Ku'u wahi i'a hali a ka makani.
A hua a pane, a pane mai ka waha.

46

Ka Hā'ina

He uhu.

He 'ōpelu.

He 'anae.

47

He Mahalo

Palena 'ole ko'u mahalo i nā kānaka i kōkua nui
mai ia'u i ka ho'omohala 'ana i kēia wahi ha'a-
wina, 'o ia ho'i 'o Kauka Sam L. No'eau Warner no
ka ho'oponopono a me ke a'oa'o 'ana; 'o Kauka
Annette Kuuipolani Wong no kona ho'oka'ana like
'ana mai i kona 'ike e pili ana i ka lawai'a 'ana, ka
ho'omākaukau 'ana i nā i'a no ka 'ai 'ana, a me
ka pā'ani pepa 'ana ma Ni'ihau; 'o Keoki Stender
no nā ki'i o nā i'a ma kēia pā'ani pepa; 'o Hi'ilei
Kawelo no nā ki'i o nā i'a i ho'omākaukau 'ia no
ka 'ai 'ana; 'o Sara Saffery no nā ki'i o ka pa'akai;
a 'o Kaleomanuiwa Wong no ke ki'i o ka 'āpapa a
me ke ki'i o Maya L. K. Saffery.

E 'ole lākou, puka ai kēia pu'u pepa.

Maya

No nā ki'i 'ē a'e, mahalo i Ka Hale Waihona Palapala Kahiko
'o Hawai'i Moku'āina ('ao'ao ii, 22, 31, 34, 48), Ka Hale
Hō'ike'ike 'o Pihopa ('ao'ao 35 Pukui), a me Ke Kulanui o
Hawai'i ('ao'ao 35 Warner).

No Ka Mea Kākau

He pua 'o Maya L. Kawailanaokeawaiki

Saffery no ke ahupua'a 'o

Kailua ma ka moku

'o Ko'olaupoko i ka

mokupuni 'o O'ahu.

Me kāna kēkelē laepua

ma ka 'ōlelo Hawai'i a me

ke kēkelē lae'ula ma ka ho'ona'auao mai

Ke Kulanui o Hawai'i ma Mānoa, 'auamo 'ia

nā kuleana o ke kūlana laekahi papa ha'a-

wina no Ka Hālau 'Ōlelo Hawai'i 'o Kawai-

huelani. Nāna e noi'i nowelo, ho'omohala,

ho'okō, a ana aku i nā ha'awina no ka ho'o-

hana 'ia 'ana ma Kawaihuelani a me ke

kaiāulu. Kualena kāna mau hana ake-

akamai ma luna o ka pilina o nā kānaka a me

ka 'āina, i ke ki'ina hana noi'i 'Ōiwi, a i ka

ho'omohala 'ana i nā ha'awina piha i ka

'ōlelo a me ka 'ike o nā kūpuna. Ua 'ūniki 'o

ia i kumu mai kona hālau hula 'o Hālau

Mōhala 'Ilima. A ho'okumu nō ho'i 'o ia me

kāna kāne 'o Kaleomanuiwa Wong i kekahi

'ahahui kaiāulu 'o Kauluakalana nona ke

kuleana 'o ka mālama me ka ho'oulu 'ana i

ka 'āina a me ka pilina o nā kānaka me

Kailua, O'ahu. No kāna kama, kāna pua 'o

Hā'alewaiakamanu Ho'oipoikamalanai, kā

Maya mau hana a pau.

NĀ 'ONO O KE KAI

'Ōlelo Hawai'i

Support Materials

Nā Hua a Helu	
Nā Hua a Helu	Nā Kumu Alaka'i
K ♠	ke kini peki
W ♥	ka wahine haka
Ke ♣	ke keaka kalapu
10 ♦	ka 'umi kaimana
9 ♠	ka 'eiwa peki
8 ♥	ka 'ewalu haka
7 ♣	ka 'ehiku kalapu
6 ♦	ka 'eono kaimana
5 ♠	ka 'elima peki
4 ♥	ka 'ehā haka
3 ♣	ka 'ekolu kalapu
2 ♦	ka 'elua kaimana
'E ♠	ka 'ekī peki
P	'O ka pepa ki'i ka pa'akai .

Nā Hua 'Ōlelo Pā'ani	
Ke Ka'i + Ka Hua 'Ōlelo	Ke Kumu Alaka'i
ka 'ai	'Ehia āu 'ai?
ke eo	Ua eo au iā 'oe.
ka ha'awina	'O ka'u ha'awina kēia.
ka hahau, ka pākī	Ua hahau / pākī au i ka pepa ku'u i lalo.
ka helu 'ai	He 'ehā a'u helu 'ai.
ke kāka'ahi (Ni'ihau)	E kāka'ahi mai 'oe i nā pepa.
ke kakekake	Ke kakekake nei au i ka pu'u pepa.
ke kanaka pā'ani	I ke kanaka pā'ani hea ka lele mua?
ke kāuna [<u>helu</u> / <u>inoa i'a</u>]	E hō'ike mai i ke kāuna <u>'ewalu</u> / <u>uhu</u> .
ka lanakila	'O ia ka lanakila!
ke 'oki	E 'oki i ka pu'u pepa.
ka pa'a	He pa'a ko kēlā me kēia pepa ku'u.
ka pā'ani pepa	E pā'ani pepa kākou.
ka pau kāuna	Ua pau kāuna ka'u po'e <u>kūmū</u> / <u>wāhine</u> .
ka pepa hahau, ka pepa ku'u	I ho'okahi hou aku pepa hahau / ku'u na'u.
ka pu'u pepa	'O <i>Nā 'Ono o Ke Kai</i> ka inoa o kēia pu'u pepa.
ka unuhi	E unuhi mai i ho'okahi pepa ku'u.

NĀ ‘ONO O KE KAI
 ‘Ōlelo Hawai‘i
 Support Materials

Ka Pāpā‘ōlelo Pā‘ani			
Nā Nīnau	Nā Pane	Nā Nīnau	Nā Pane
Iā wai ka lele mua?	[Kanaka pā‘ani] ka lele mua. Ia‘u Iā ‘oe Iā ia Iā Kaleo	‘O ko‘u manawa kēia?	‘O kou manawa nō kēia. ‘A‘ole kēia ‘o kou manawa.
Iā wai ka lele ‘ana?	[Kanaka pā‘ani] ka lele ‘ana. Ia‘u Iā ‘oe Iā ia Iā Kaleo	‘Ehia āu ‘ai / helu ‘ai?	[Helu] a‘u ‘ai / helu ‘ai. Ho‘okahi ‘Elua ‘A‘ohe

E Hele i Ka Holoholo!	
No ka nīnau ‘ana inā he [‘ano i‘a] kā ha‘i.	‘Ehia āu ‘anae?
Aia iā ‘oe ka uhu? Iā ‘oe ka uhu? He uhu kāu? Loa‘a ka uhu iā ‘oe?	‘Elua nō a‘u ‘anae. ‘A‘ohe a‘u ‘anae. E hō mai i ka / nā ‘ū‘ū. ‘Akahi nō a loa‘a mai ka nenuie ia‘u. E hō‘ike mai i ke kāuna kūmū. Ua pau kāuna ka‘u po‘e i‘a. E hele i ka holoholo!
No ka ‘ae ‘ana, “‘Ae, he uhu nō ka‘u.”	
‘Ae. Aia nō ia‘u ka uhu. ‘Ae. Iā‘u nō ka uhu. ‘Ae. He uhu nō ka‘u. ‘Ae. Loa‘a nō ka uhu ia‘u.	
No ka hō‘ole ‘ana, “‘A‘ohe a‘u uhu.”	NĀ ‘ŌLELO HŌ‘OPAKALAKI
‘A‘ole. ‘A‘ole ia‘u ka uhu. ‘A‘ole. ‘A‘ohe a‘u uhu. ‘A‘ole. ‘A‘ole i loa‘a ka uhu ia‘u.	E ho‘olei i ka ‘upena! E pana i ka i‘a! E ‘ō i ka i‘a i ke ‘ō!